

رابطه بین هوش هیجانی و هوش معنوی با عملکرد تحصیلی دانش آموزان دختر مقطع

متوسطه منطقه ۲ شهر تهران

صبا سروی^{۱*}، مرضیه دهقانی^۲

۱. کارشناسی ارشد علوم تربیتی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).

۲. دانشیار، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

فصلنامه راهبردهای نو در روانشناسی و علوم تربیتی، دوره ششم، شماره بیست و سوم، پاییز ۱۴۰۳، صفحات ۹۷-۸۶

چکیده

هوش معنوی، هوشی است که با آن به مسائل معنایی و ارزشی می‌پردازیم و آن‌ها را حل می‌کنیم، هوشی که با آن فعالیت‌ها و کارهای زندگی را در شرایط گسترده‌تر، غنی‌تر و معنادارتر قرار می‌دهیم و با استفاده از آن بر معنای عملکردمان آگاه شویم. هوش هیجانی مربوط به مهارت‌ها و توانایی‌های هیجانی و اجتماعی مربوط به خود و دیگران است، بنابراین هدف پژوهش حاضر، بررسی رابطه بین هوش هیجانی و هوش معنوی با عملکرد تحصیلی دانش آموزان دختر مقطع متوسطه منطقه ۲ شهر تهران بوده است. روش پژوهش همبستگی است که از طریق مدل یابی معادلات ساختاری است. جامعه آماری متشکل از ۱۵۰۰ نفر از دانش آموزان مقطع متوسطه منطقه ۲ شهر تهران در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ بودند که بر اساس فرمول کوکران ۳۰۵ دانش آموز به‌طور تصادفی به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزار پژوهش، پرسشنامه هوش هیجانی (بار-آن، ۱۹۹۷)، پرسشنامه هوش معنوی (کینگ، ۲۰۰۸) بود. برای تحلیل داده‌ها با تحلیل‌های مقدماتی مختلف (یعنی میانگین، انحراف معیار، ضریب همبستگی پیرسون) جهت کسب یک بینش اولیه نسبت به داده‌ها آغاز گردید. سپس تحلیل‌های پیچیده‌تر برای ارزیابی برازندگی الگوی پیشنهادی و بررسی فرضیات تحقیق از طریق الگویابی معادلات ساختاری با استفاده نرم‌افزار AMOS صورت گرفت. نتایج این پژوهش نشان داد بین هوش هیجانی، هوش معنوی و عملکرد تحصیلی رابطه معنی‌دار وجود دارد. درنهایت، بر اساس یافته‌های این پژوهش هوش هیجانی و هوش معنوی قابلیت پیش‌بینی عملکرد تحصیلی دانش آموزان را دارا می‌باشند.

واژه‌های کلیدی: هوش هیجانی، هوش معنوی، عملکرد تحصیلی، دانش آموزان.

مقدمه

عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یکی از مهم‌ترین ملاک‌های اثربخش نظام آموزشی کارآمد است. به همین دلیل، شناسایی عوامل مؤثر بر عملکرد تحصیلی و جستجوی عوامل مرتبط با آن می‌تواند یکی از اساسی‌ترین مباحث پژوهش در آموزش و پرورش باشد. عوامل مهمی در ایجاد عملکرد تحصیلی مؤثر هستند؛ این عوامل می‌توانند درونی و نشأت گرفته از خود دانش‌آموزان (هوش هیجانی و هوش معنوی) و یا عوامل بیرونی (خانواده، مدرسه، جامعه و...) باشند. توجه بر عواملی که به عملکرد تحصیلی منجر و مانع از افت آن می‌شود، اهمیت ویژه‌ای دارد. این سؤال همیشه مطرح بوده است که چرا عده‌ای از دانش‌آموزان به‌رغم برخورداری از امکانات آموزشی و رفاهی مناسب و حتی هوش سرآمد در دوره‌های تحصیلی با شکست مواجه می‌شوند. گلمن (۱۹۹۵) معتقد است هوش هیجانی می‌تواند علت این تفاوت‌ها باشد. معنای هوش در فرهنگ‌های مختلف به شکل‌های گوناگونی وجود دارد اما به گونه کلی می‌توان هوش را از دیدگاه وکسلر چنین تعریف کرد: هوش مجموعه یا کل قابلیت فرد برای فعالیت هدفمند، تفکر منطقی و برخورد کارآمد با محیط است (ضمیری، عزیزی، شاکری، حسن دوست، محمدپرست، یوسفی، مسلم و اکبری، ۱۳۹۵). هوش به‌عنوان یک توانایی شناختی در اوایل قرن بیستم از سوی آلفرد بینه مطرح شد، اما در دو دهه اخیر مفهوم هوش به حوزه‌های دیگر مانند هوش طبیعی، هوش وجودی و هوش معنوی گسترش یافته است. سالووی بیان کرد هوش انسان متشکل از مجموعه محدودی از قابلیت‌های شناختی نیست، بلکه جنبه هیجانی نیز در آن مطرح است (فقیه آرام، مرادی، کاظمی، ۱۳۹۷). پارکر و همکاران (۲۰۰۴)، هوش هیجانی را اولین بار در سال ۱۹۹۰ به‌عنوان شکلی از هوش اجتماعی مطرح شد که شامل توانایی کنترل احساسات در خود و دیگران، پذیرش دیدگاه سایر افراد و کنترل روابط اجتماعی است. امروزه نه‌تنها توانایی‌های منطقی دانش‌آموزان بلکه هوش هیجانی و مهارت‌های بین فردی وی نیز موردتوجه است و اگر درگذشته ملاک تشخیص موفقیت دانش‌آموزان تنها یک ذهن علمی قوی بوده، اما اکنون هوش و موفقیت به شیوه‌هایی که قبلاً وجود داشته موردسنجش قرار نمی‌گیرد و نظریه‌های جدید هوش مطرح شده که به تدریج جای نظریه‌ها سنتی هوش را می‌گیرد. در این میان نظریه‌های مطرح شده هوش چندگانه گاردنر، نظریه‌ی هوش هیجانی بار-ان (۱۹۹۷)، مایر سالووی (۱۹۹۰) و گلمن (۱۹۹۵) معرفی شده است؛ بنابراین می‌توان گفت که موفقیت بستگی به چندین هوش دارد. بار-ان معتقد است هوش غیر شناختی، ابعاد شخصیتی، هیجانی، اجتماعی و حیاتی هوش را که اغلب بیشتر از جنبه‌های شناختی آن در عملکردهای روزانه مؤثر است، مخاطب قرار می‌دهد (جلالی، ۱۳۸۱). به نقل از قندی، (۱۳۹۱).

وگان (۲۰۰۳) معتقد است که هوش معنوی، یکی از انواع هوش‌های چندگانه است که به‌طور مستقل می‌تواند رشد و توسعه یابد. هوش معنوی نیازمند شیوه‌های مختلف شناخت و وحدت زندگی درونی ذهن و روح با زندگی در دنیا هستی است. هوش معنوی می‌تواند به‌وسیله تلاش، جستجو و تمرین پرورش یابد. انسان برای کسب قدرت تشخیص در تصمیم‌گیری‌های که به هدف سلامت نفس و روان کمک می‌کند، نیازمند هوش معنوی است. هوش معنوی ممکن است امری شناختی - انگیزشی و مجموعه‌ای از مهارت‌های سازگاری باشد و منابعی که حل مسئله و دستیابی به هدف را تسهیل می‌کند، معرفی نماید (سیسک و تورانس، ۲۰۰۱؛ ولمن، ۲۰۰۱). درواقع هوش معنوی یک هوش ذاتی انسانی است، به این معنا که می‌توان آن را توصیف و اندازه‌گیری کرد.

در حقیقت هوش معنوی مجموعه‌ای از فعالیت‌های است که علاوه بر لطافت و انعطاف‌پذیری در رفتار، سبب خودآگاهی و بینشی عمیق نسبت به زندگی و هدف‌دار نمودن آن می‌شود، به گونه‌ای که اهداف فراتر از دنیای مادی ترسیم می‌گردد و همچنین این فرایند موجب سازگاری فرد با محیط به خاطر خشنودی و رضایت دیگران شده است، زیرا وی با این سازگاری درصدد جلب رضایت خداوند متعال است. تحقیقات متعدد نشان داده‌اند که بین هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی رابطه وجود دارد.

پیترسن و کانجلیسی (۱۹۹۸)، با انجام مطالعه‌ای در دانش‌آموزان دبیرستانی با استفاده از پرسشنامه هوش هیجانی بار-ان دریافت که دانش‌آموزان دارای هوش هیجانی بالاتر در مدرسه، خانه و روابط با دوستان و در محیط کار نسبت به دانش‌آموزان دارای هوش هیجانی پایین‌تر بیشتر شکست را تجربه می‌کنند. دبرواکسی (۲۰۰۱)، در پژوهشی که بر روی ۳۹ نفر دانش‌آموز تیزهوش انجام داد، نتیجه گرفت که هوش هیجانی به موفقیت اجتماعی و تحصیلی این افراد کمک نمی‌کند و هیچ رابطه مثبت معناداری بین هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی وجود ندارد. گربر (۲۰۰۴)، به نقل از ساغرونی (۱۳۸۸)، در تحقیقی ارتباط بین هوش هیجانی و موفقیت تحصیلی را بررسی کرد و به این نتیجه رسید که دانش‌آموزانی که در هوش هیجانی نمره‌های بالاتری کسب کرده‌اند موفقیت بیشتری داشتند. درمجموع هوش عمدتاً باعث سازگاری فرد با محیط می‌شود و روش‌های مقابله با مسائل و مشکلات را در اختیار او را قرار می‌دهد.

واتوزسکی و آلساما (۲۰۰۴)، در پژوهشی بر روی ۳۹ نوجوان از طریق تحلیل رگرسیون دریافتند که هوش هیجانی نقش مؤثری در عملکرد تحصیلی ندارد. همچنین نتایج کوهسار، روشن، واصغرنازاد (۱۳۸۶) نشان داد که بین هوش هیجانی و پیشرفت تحصیلی رابطه وجود ندارد. پژوهش‌های الیاس و همکاران و گوماروارآرسینو (۲۰۰۲) و ثمری و طهماسبی و دهشیری و بشارت و همکاران رابط معناداری بین هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی وجود دارد (به نقل از تمنایی فر و همکاران، ۱۳۸۹). در مطالعه دیگری پارکر و همکاران (۲۰۰۴) روی دانش‌آموزان دبیرستانی، موفقیت تحصیلی به‌طور قوی با هدف هوش هیجانی رابطه داشته و تأثیر شایستگی اجتماعی و هیجانی بر پیشرفت تحصیلی مشخص گردید. آن‌ها به بررسی ارتباط پیشرفت تحصیلی و هوش هیجانی پرداختند. نتایج بیانگر ارتباط بسیار بالای میان ابعاد هوش هیجانی با موفقیت تحصیلی بود. در این مطالعاتی که بر روی ۶۶۷ دانش‌آموز دبیرستانی در کانادا به این نتیجه رسید که همبستگی بین هوش هیجانی پیشرفت تحصیلی برابر با ۰/۴۱ است و هوش هیجانی به‌طور معناداری پیشرفت تحصیلی را پیش‌بینی می‌کند.

درمجموع تحقیقاتی (که توسط غباری بناب، خدایاری فرد، قریش راد، یوسفی، ابوالقاسمی، واعظی، دولتشاهی و پهلوان، ۱۳۸۰، به نقل از حسینیان، شعاع کاظمی و چابکی نژاد، ۱۳۹۰)، انجام‌گرفته است، همگی حاکی که مذهب از ایجاد دیدگاه منفی در زندگی جلوگیری می‌کند، مذهب شیوه‌های مقابله‌ای مناسب‌تری پیشنهاد می‌نماید و راهبردهای ویژه‌ای برای کنار آمدن با مشکلات و ایجاد حفظ سلامت ارائه می‌دهد. توماس و هافر (۲۰۰۹)، مدلی از هوش هیجانی و هوش معنوی و اجرای آن ارائه دادند و به این نتیجه رسیدند که بین هوش هیجانی و هوش معنوی رابطه معنادار وجود دارد. جیولو (۲۰۰۴)، که در رابطه با هوش هیجانی و هوش معنوی پژوهشی انجام دادند، نتیجه گرفتند هوش هیجانی و هوش معنوی برای رسیدن به هدف کلی زندگی افراد لازم است. رستمی (۱۳۸۳)، پژوهشی با عنوان رابطه بین هوش هیجانی و وضعیت مذهبی انجام داد به این نتیجه رسید که بین هوش

هیجانی و وضعیت مذهبی رابطه معناداری وجود دارد. انیما ساهون (۲۰۱۰)، در پژوهشی دریافت که هوش هیجانی و هوش معنوی نقشی مهم‌تری از هوش ادراکی دارند و بهتر است در آموزش به‌جای تأکید بر هوش ادراکی و با هوش بودن افراد، روی هوش هیجانی و هوش معنوی دانش‌آموزان و افراد دیگر کار شود. پرتایوای و همکاران (۲۰۰۹)، پژوهشی را با عنوان تأثیر هوش هیجانی و هوش معنوی در زبان‌آموزی دانش‌آموزان بیان نمودند که رابطه معناداری بین سطوح هوش هیجانی و هوش معنوی و میزان موفقیت دانش‌آموزان در زبان‌آموزی وجود دارد (به نقل از حسینیان و همکاران، ۱۳۹۰)؛ بنابراین می‌توان فرض کرد که برای رسیدن به یک زندگی شاد و خوشبخت همراه با سلامت جسمی و روانی، هوش معنوی و هوش هیجانی لازم و ملزوم یکدیگر هستند.

به عقیده زوهار و مارشال (۲۰۰۰)، هوش معنوی پایه و اساس لازم و ضرورت برای عملکرد مؤثر هوش هیجانی مؤثر می‌باشد و در نتیجه افرادی که از هوش معنوی بالایی برخوردارند بالطبع از هوش هیجانی بهتری برخوردارند؛ بنابراین ارتباط مستقیمی بین هوش هیجانی و هوش معنوی وجود دارد. به نظر می‌رسد بررسی رابطه بین هوش هیجانی و هوش معنوی با عملکرد تحصیلی حیطه‌های پرچالش است و پژوهش‌های انجام‌شده در این موضوع اغلب واجد یافته‌های متناقض‌اند؛ بنابراین پژوهشگر به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که آیا بین هوش هیجانی و هوش معنوی با عملکرد تحصیلی رابطه وجود دارد. با توجه به اهمیت متغیر عملکرد تحصیلی که شامل دست‌های از متغیرهای انگیزشی و شناختی بوده است ضریب پیش‌بینی تغییرات عملکرد تحصیلی در حوزه خاص را با دقت و قدرت بیشتری برآورد نمایند؛ بنابراین با توجه به آنچه گفته شد یافته‌های پژوهشی حاضر دانش موجود در این زمینه را افزایش خواهد داد. لذا هدف پژوهش حاضر نیز در راستای این تحقیقات بررسی رابطه بین هوش هیجانی و هوش معنوی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه منطقه ۲ شهر تهران است.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر همبستگی از طریق مدل یابی معادلات ساختاری است مدل یابی معادلات ساختاری، که تحلیل مسیر با متغیرهای مکنون نیز نامیده می‌شود، یک روش کاملاً رایج مورد استفاده در علوم رفتاری و اجتماعی به منظور نشان دادن روابط علی در داده‌های چند متغیری است. با این روش می‌توان برانزندگی مدل مفروض و اثرهای مستقیم و غیرمستقیم متغیرها را در آن بررسی کرد. این روش برآوردهایی از پارامترهای مدل (ضرایب، مسیر و جملات خطا) و چند شاخص نیکویی برازش ۶ را اندازه می‌گیرد. جامعه آماری مورد بررسی ۱۵۰۰ نفر دانش‌آموزان مقطع متوسطه منطقه ۲ شهر تهران در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ است. نمونه مورد بررسی در این پژوهش با استفاده از فرمول کوکران ۳۰۵ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری همبستگی از طریق مدل یابی معادلات ساختاری است.

ابزارهای پژوهش

پرسشنامه هوش هیجانی بار-ان (۱۹۹۷)، که شامل ۹۰ سؤال است و دارای ۵ مؤلفه شامل (هوش هیجانی درون فردی، بین فردی، مدیریت استرس، خلق عمومی)، را می‌سنجد. آزمودنی باید میزان موفقیت یا مخالفت خود را با هریک از عبارات در مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت به صورت مقیاس ۵ درجه از کاملاً موافقم (۵) تا کاملاً مخالفم (۱) نمره داده می‌شود. تحقیق بار-ان (۱۹۹۷)، ضرایب بازآزمایی بعد از یک ماه ۰/۸۵ و بعد از چهار ماه ۰/۷۵ گزارش شده است. میزان پایایی آن از روش زوج-فرد و برحسب آلفای کرونباخ ۰/۹۳ گزارش شده است. در کشور ایران زارع، میانگین کل ضرایب همسانی درونی پرسشنامه را ۰/۷۶ به دست آورد. همچنین شمس‌آبادی، ضرایب آلفای آن‌ها را در دامنه بین ۰/۵۵ تا ۰/۸۳ با میانگین ۰/۷۰ گزارش کرده است. روایی این پرسشنامه با روش تحلیل عاملی اکتشافی در پژوهش دهشیری (۱۳۸۵)، محاسبه شد که از بین ۱۳ عامل در ساختار عاملی نمونه آمریکای شمالی هشت عامل برای آزمون‌های ایرانی روایی داشت.

پرسشنامه هوش معنوی کینگ (۲۰۰۸)، توانایی ذهنی هوش معنوی را با ۲۴ عبارت موردسنجش قرار می‌دهد. توانایی مربوط به هوش معنوی در چهارمؤلفه شامل (معنای شخصی، آگاهی متعالی، گسترش آگاهی یا هوشیاری، تفکر وجودی انتقادی) است. آزمودنی باید میزان موفقیت یا مخالفت خود را با هریک از عبارات در مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت به صورت مقیاس ۵ درجه از کاملاً موافقم (۵) تا کاملاً مخالفم (۱) نمره داده می‌شود. کینگ و دسیکو (۲۰۰۹)، ضریب آلفای کرونباخ کل این آزمون را ۰/۹۲ برآورد کردند. زاهد بابان، عادل و بگیان (۱۳۹۱)، در پژوهشی آن‌ها آلفای کرونباخ را از طریق بازآزمایی در یک نمونه ۷۰ نفری به فاصله زمانی دو هفته ۰/۶۷ محاسبه کردند.

برای بررسی پایایی پرسشنامه‌ها از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که میزان آن برای پرسشنامه‌های هوش هیجانی و هوش معنوی به ترتیب ۰/۸۹، ۰/۹۲ به دست آمد. این ضرایب نشان می‌دهد هر دو پرسشنامه از پایایی مطلوبی برخوردار می‌باشند همچنین برای تأیید روایی پرسشنامه‌ها از روش روایی صوری استفاده شد که روایی هر دوی آن‌ها مورد تأیید متخصصان قرار گرفت. تحلیل داده‌ها با تحلیل‌های مقدماتی مختلف (یعنی میانگین، انحراف معیار، ضریب همبستگی پیرسون) جهت کسب یک بینش اولیه نسبت به داده‌ها آغاز گردید. سپس تحلیل‌های پیچیده‌تر برای ارزیابی برازندگی الگوی پیشنهادی و بررسی فرضیات تحقیق از طریق الگویابی معادلات ساختاری با استفاده نرم‌افزار amos صورت گرفت.

یافته‌ها

ضریب همبستگی بین هوش هیجانی و مؤلفه‌های آن با عملکرد تحصیلی محاسبه شد که نتایج در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. ضرایب همبستگی بین هوش هیجانی و مؤلفه‌های آن با عملکرد تحصیلی

متغیر ملاک	شاخص‌های آماری متغیر پیش‌بین	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری	تعداد نمونه
عملکرد تحصیلی	درون فردی	۰/۳۷	۰/۰۰۰	۳۰۵
	بین فردی	۰/۱۲	۰/۰۳۶	۳۰۵
	مدیریت استرس	۰/۳۶	۰/۰۰۰	۳۰۵
	توان سازگاری	۰/۳۵	۰/۰۰۰	۳۰۵
	خلق عمومی	۰/۰۰۲	۰/۹۷۵	۳۰۵
	هوش هیجانی	۰/۴۳	۰/۰۰۰	۳۰۵

همان‌طور که یافته‌ای جدول ۱ نشان می‌دهد رابطه بین هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی (۰/۳۵) در سطح ۰/۰۱ معنی‌دار می‌باشد و این بدین معنی است که بین هوش هیجانی و عملکرد رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد؛ بنابراین دانش‌آموزان با هوش هیجانی بالاتر دارای عملکرد بهتری نسبت به سایر دانش‌آموزان می‌باشند و بین مؤلفه‌های هوش هیجانی و عملکرد به‌جز مؤلفه خلق عمومی رابطه مثبت و معنی‌دار آماری وجود دارد که از بین آن‌ها توان سازگاری بیشترین رابطه را با عملکرد (۰/۳۰) دارد. برای پاسخ به سؤال دوم پژوهش ضریب همبستگی بین هوش معنوی و مؤلفه‌های آن با عملکرد تحصیلی محاسبه شد که نتایج در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. ضرایب همبستگی بین هوش معنوی و مؤلفه‌های آن با عملکرد تحصیلی

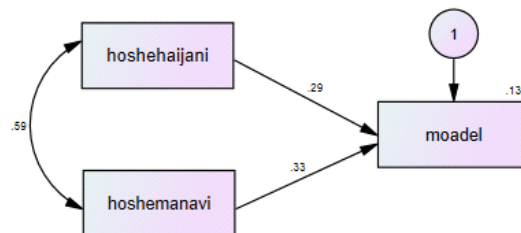
متغیر ملاک	شاخص‌های آماری متغیر پیش‌بین	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری	تعداد نمونه
عملکرد	معنای شخصی	۰/۳۸	۰/۰۰۰	۳۰۵
	آگاهی‌های متعالی	۰/۲۵	۰/۰۰۰	۳۰۵
	گسترش آگاهی	۰/۱۹	۰/۰۰۱	۳۰۵
	تفکر وجودی انتقادی	۰/۰۸۴	۰/۱۲۳	۳۰۵
	هوش معنوی	۰/۴۸	۰/۰۰۰	۳۰۵

همان‌طور که یافته‌های جدول ۲ نشان می‌دهد رابطه بین هوش معنوی و عملکرد تحصیلی (۰/۴۸) در سطح ۰/۰۱ معنی‌دار می‌باشد و این بدین معنی است که با افزایش هوش معنوی عملکرد تحصیلی بهبود می‌یابد، بنابراین دانش‌آموزان با هوش معنوی بالاتر دارای عملکرد تحصیلی بهتری می‌باشند. همچنین همبستگی بین مؤلفه‌های هوش معنوی و عملکرد نیز نشان داد تمام مؤلفه‌ها به‌جز مؤلفه تفکر وجودی انتقادی با هوش معنوی رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح ۰/۰۱ دارند که از بین این مؤلفه‌ها مؤلفه معنای شخصی بیشترین رابطه را با عملکرد تحصیلی (۰/۳۸) داشت. با توجه به نتایج جدول ۲ می‌توان گفت که بهبود هوش معنوی دانش‌آموزان از طرق مختلف، بهبود عملکرد آنان را در پی خواهد داشت.

جدول ۳. ماتریس همبستگی بین مؤلفه‌های هوش معنوی و مؤلفه‌های هوش هیجانی

متغیر	معنای شخصی	آگاهی‌های متعالی	گسترش آگاهی	تفکر وجودی انتقادی	هوش معنوی
درون فردی	۰/۴۸	۰/۳۷	۰/۳۹	۰/۳۵	۰/۵۲
بین فردی	۰/۳۳	۰/۲۶	۰/۲۴	۰/۱۹	۰/۳۹
مدیریت استرس	۰/۲۳	۰/۲۳	۰/۲۳	۰/۱۳	۰/۲۵
توان سازگاری	۰/۳۹	۰/۲۱	۰/۱۴	۰/۳۰	۰/۳۴
خلق عمومی	۰/۲۵	۰/۱۵	۰/۲۰	۰/۱۸	۰/۲۵
هوش هیجانی	۰/۵۳	۰/۴۳	۰/۴۶	۰/۴۰	۰/۵۹

همان‌طور که یافته‌های جدول ۳ نشان می‌دهند بین تمام مؤلفه‌های هوش هیجانی با تمام مؤلفه‌های هوش معنوی رابطه مثبت و معنی‌دار آماری وجود دارد و رابطه بین هوش هیجانی و هوش معنوی نیز برابر $0/59$ می‌باشد که در سطح $0/01$ معنی‌دار می‌باشد. از بین مؤلفه‌های هوش هیجانی مؤلفه درون فردی بیشترین رابطه را با هوش معنوی ($0/52$) و مؤلفه خلق عمومی کمترین رابطه ($0/25$) را دارند که همگی در سطح $0/01$ معنی‌دار می‌باشند همچنین از بین مؤلفه‌های هوش معنوی مؤلفه معنای شخصی بیشترین رابطه را با هوش هیجانی ($0/59$) و مؤلفه تفکر وجودی انتقادی کمترین رابطه را با هوش هیجانی ($0/40$) دارند که همگی در سطح $0/01$ معنی‌دار می‌باشد. بنابراین همبستگی مطلوبی بین تمام مؤلفه‌های هوش هیجانی و هوش معنوی با یکدیگر وجود دارد که این نشان‌دهنده رابطه قوی بین هوش معنوی و هوش هیجانی می‌باشد. به‌منظور پاسخ‌گویی به سؤال هوش هیجانی و هوش معنوی تا چه اندازه می‌تواند عملکرد تحصیلی را تبیین کند از مدل تحلیل مسیر در نرم‌افزار AMOS استفاده شد که خروجی نرم‌افزار در شکل ۱ آورده شده است:

شکل ۱. مدل تحلیل مسیر خروجی نرم‌افزار AMOS

ابتدا برای اینکه مشخص شود مدل طراحی‌شده از برازش مناسبی برخوردار است شاخص‌های برازندگی مدل بررسی شد. شاخص‌های مختلفی برای سنجش برازش مدل وجود دارد که در تحقیق حاضر برای ارزیابی برازش مدل از شاخص‌های χ^2 دو، نسبت χ^2 دو به درجه آزادی، شاخص نرم شده برازندگی (NFI)، شاخص نرم نشده برازندگی (NNFI)، شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)، شاخص برازندگی فزاینده (IFI)، شاخص برازندگی (GFI)، شاخص برازندگی تعدیل‌یافته (AGFI)، شاخص میانگین مجذور باقیمانده (RMR)، و شاخص ریشه دوم برآورد خطای واریانس تقریب (RMSEA) استفاده شد؛ که نتایج در جدول ۴ آورده شده است.

جدول ۴. شاخص‌های برازندگی مدل

شاخص برازندگی	دامنه قابل پذیرش	میزان به دست آمده
خی دو (χ ²)	-	۲۱۵
نسبت خی دو به درجه آزادی	کمتر از ۵	۲/۳۱
شاخص نرم شده برازندگی (NFI)	نزدیک به ۱	۰/۹۰
شاخص نرم نشده برازندگی (NNFI)	نزدیک به ۱	۰/۹۴
شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	نزدیک به ۱	۰/۹۵
شاخص برازندگی فزاینده (IFI)	نزدیک به ۱	۰/۹۶
شاخص برازندگی (GFI)	نزدیک به ۱	۰/۹۰
شاخص برازندگی تعدیل یافته (AGFI)	نزدیک به ۱	۰/۸۴
ریشه دوم برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA)	کمتر از ۰/۰۸	۰/۰۷۵

همان‌طور که یافته‌های خروجی نرم‌افزار AMOS در جدول ۴ نشان می‌دهد مدل طراحی شده از برازش مطلوبی برخوردار می‌باشد. نسبت خی دو به درجه آزادی برابر ۲/۱۳ می‌باشد که نشان‌دهنده برازش مناسب مدل است همچنین شاخص ریشه دوم برآورد واریانس خطای تقریب نیز کمتر از ۰/۰۸ می‌باشد (۰/۰۷۵) که میزان مطلوبی است. سایر شاخص‌های برازندگی نیز در سطح مطلوبی قرار دارند بنابراین مدل طراحی شده از برازش مطلوبی برخوردار است؛ بنابراین مدل تحلیل مسیر طراحی شده مدل مناسب می‌باشد. پس از مشخص شدن برازش مدل نتایج تحلیل مسیر بررسی شد همان‌طور که در شکل ۱ مشخص شده است ضریب مسیر هوش هیجانی بر عملکرد تحصیلی (معدل) برابر ۰/۲۹ و ضریب مسیر هوش معنوی بر عملکرد تحصیلی برابر ۰/۳۳ می‌باشد و از آنجاکه در مسیرهای مستقیم حداقل ضریب لازم برای معنی‌داری برابر ۰/۱۸ می‌باشد (هومن، ۱۳۸۸) و همچنین ضرایب T-value نیز در هر دو مسیر بیشتر از ۱/۹۶ می‌باشد بنابراین اثر هوش معنوی و هوش هیجانی بر عملکرد معنی‌دار است و این بدین معنی است که هوش هیجانی و هوش معنوی قابلیت پیش‌بینی عملکرد تحصیلی را دارا می‌باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی و تعیین تأیید بررسی رابطه بین هوش هیجانی و هوش معنوی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه منطقه ۲ شهر تهران اجرا شد.

سؤال اول (آیا بین هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی رابطه معناداری وجود دارد؟)، همان‌طور که یافته‌ای جدول ۱ نشان می‌دهد رابطه بین هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی (۰/۳۵) در سطح ۰/۰۱ معنی‌دار می‌باشد و این بدین معنی است که بین هوش هیجانی و عملکرد رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد، بنابراین دانش‌آموزان با هوش هیجانی بالاتر دارای عملکرد بهتری نسبت به سایر دانش‌آموزان می‌باشند و بین مؤلفه‌های هوش هیجانی و عملکرد به‌جز مؤلفه خلق عمومی رابطه مثبت و معنی‌دار آماری وجود دارد که از بین آن‌ها توان سازگاری بیشترین رابطه را با عملکرد (۰/۳۰) دارد؛ بنابراین دانش‌آموزان با هوش هیجانی بالاتر دارای عملکرد بهتری نسبت به سایر دانش‌آموزان می‌باشند. پژوهش حاضر با نتایج پژوهشی پارکر و همکاران (۲۰۰۴)، الیاس و همکاران و گومارو آرسینو (۲۰۰۲)، ثمری و طهماسبی و دهشیری و بشارت و همکاران مبنی بر این که بین هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی رابطه معناداری وجود دارد هماهنگی دارد. ولی نتایج دبراکسی (۲۰۰۱)، و کوهسار و همکاران (۱۳۸۶) مبنی بر این که بین هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی رابطه معنادار وجود ندارد همخوانی ندارد.

سؤال دوم پژوهش (آیا بین هوش معنوی و عملکرد تحصیلی رابطه معناداری وجود دارد؟)، همان‌طور که یافته‌های جدول ۲ نشان می‌دهد رابطه بین هوش معنوی و عملکرد تحصیلی ($0/48$) در سطح $0/1$ معنی‌دار می‌باشد و این بدین معنی است که با افزایش هوش معنوی عملکرد تحصیلی بهبود می‌یابد بنابراین دانش‌آموزان با هوش معنوی بالاتر دارای عملکرد تحصیلی بهتری می‌باشند. همچنین همبستگی بین مؤلفه‌های هوش معنوی و عملکرد نیز نشان داد تمام مؤلفه‌ها به‌جز مؤلفه تفکر وجودی انتقادی با هوش معنوی رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح $0/01$ دارند که از بین این مؤلفه‌ها مؤلفه معنای شخصی بیشترین رابطه را با عملکرد تحصیلی ($0/38$) داشت. با توجه به نتایج جدول ۲ می‌توان گفت که بهبود هوش معنوی دانش‌آموزان از طرق مختلف، بهبود عملکرد آنان را در پی خواهد داشت. نتایج نشان داد که با افزایش هوش معنوی عملکرد تحصیلی بهبود می‌یابد بنابراین دانش‌آموزان با هوش معنوی بالاتر دارای عملکرد تحصیلی بهتری می‌باشند. پژوهش حاضر با نتایج پژوهشی زهر و مارشال (۲۰۰۰)، غباری بناب، خدایاری‌فرد، قریشی راد، یوسفی، ابوالقاسمی، واعظی، دولت‌شاهی و پهلوان (۱۳۷۶ و ۱۳۸۰)، مبنی بر رابطه بین هوش معنوی و عملکرد تحصیلی همخوانی دارد.

سؤال سوم (آیا بین هوش هیجانی و هوش معنوی رابطه معناداری وجود دارد؟)، همان‌طور که یافته‌ای جدول ۳ نشان می‌دهند بین تمام مؤلفه‌های هوش هیجانی با تمام مؤلفه‌های هوش معنوی رابطه مثبت و معنی‌دار آماری وجود دارد و رابطه بین هوش هیجانی و هوش معنوی نیز برابر $0/59$ می‌باشد که در سطح $0/01$ معنی‌دار می‌باشد. از بین مؤلفه‌های هوش هیجانی مؤلفه درون فردی بیشترین رابطه را با هوش معنوی ($0/52$) و مؤلفه خلق عمومی کمترین رابطه ($0/25$) را دارند که همگی در سطح $0/01$ معنی‌دار می‌باشند همچنین از بین مؤلفه‌های هوش معنوی مؤلفه معنای شخصی بیشترین رابطه را با هوش هیجانی ($0/59$) و مؤلفه تفکر وجودی انتقادی کمترین رابطه را با هوش هیجانی ($0/40$) دارند که همگی در سطح $0/01$ معنی‌دار می‌باشد. بنابراین همبستگی مطلوبی بین تمام مؤلفه‌های هوش هیجانی و هوش معنوی با یکدیگر وجود دارد که این نشان‌دهنده رابطه قوی بین هوش معنوی و هوش هیجانی می‌باشد. نتایج نشان داد بین تمام مؤلفه‌های هوش هیجانی با تمام مؤلفه‌های هوش معنوی رابطه مثبت و معنی‌دار آماری وجود دارد، بنابراین همبستگی مطلوبی بین تمام مؤلفه‌های هوش هیجانی و هوش معنوی با یکدیگر وجود دارد که این نشان‌دهنده رابطه قوی بین هوش معنوی و هوش هیجانی می‌باشد. پژوهش حاضر با نتایج پژوهشی جیولو و همکاران (۲۰۰۴)، توماس و هافر (۲۰۰۹)، و رستمی (۱۳۸۴)، مبنی بر رابطه بین هوش هیجانی و هوش معنوی همخوانی دارد.

سؤال چهارم (هوش هیجانی و هوش معنوی تا چه اندازه می‌تواند عملکرد تحصیلی را تبیین کند؟)، همان‌طور که در شکل ۱ مشخص شده است ضریب مسیر هوش هیجانی بر عملکرد تحصیلی (معدل) برابر $0/29$ و ضریب مسیر هوش معنوی بر عملکرد تحصیلی برابر $0/33$ می‌باشد و از آنجاکه در مسیرهای مستقیم حداقل ضریب لازم برای معنی‌داری برابر $0/18$ می‌باشد (هومن، ۱۳۸۸) و همچنین ضرایب T-value نیز در هر دو مسیر بیشتر از $1/96$ می‌باشد بنابراین اثر هوش معنوی و هوش هیجانی بر عملکرد معنی‌دار است. نتایج نشان داد هوش معنوی و هوش هیجانی بر عملکرد معنی‌دار است و این بدین معنی است که هوش هیجانی و هوش معنوی قابلیت پیش‌بینی عملکرد تحصیلی را دارا می‌باشند. پژوهش حاضر با نتایج پژوهشی ساهون (۲۰۱۰)، پرتایوای و همکاران (۲۰۰۹)، مبنی بر اینکه هوش معنوی و هوش هیجانی می‌تواند عملکرد تحصیلی را تبیین کند مطابقت دارد.

در جمع‌بندی کلی می‌توان گفت با توجه به که این پژوهش بر روی گروهی از دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه اجرا شده است در تعمیم آن با سایر گروه‌های سنی باید جانب احتیاط را رعایت نمود. از آنجاکه نتایج پژوهش نشان داده بین هوش معنوی دانش‌آموزان با عملکرد تحصیلی آن‌ها رابطه معنی وجود دارد. تقویت هوش هیجانی فرآیندی است که درون شما اتفاق می‌افتد و در ابتدا با آگاهی‌ای که نسبت به خودتان کسب می‌کنید آغاز می‌شود. شما پیش از آنکه بتوانید ارتباط مؤثر، پربار و قدرتمندی با سایرین برقرار کنید باید قادر باشید خودتان را درک کنید. مسیر تقویت هوش هیجانی تا آخر عمر یک انسان ادامه پیدا می‌کند و وقتی با تمرینات مشاهده و دقت، گوش دادن، گسترش خودآگاهی و پاسخگو بودن با هوش هیجانی‌تان ارتباط برقرار کنید خواهید دید که این توانایی تا چه اندازه قدرتمند و حیاتی است. یکی از مؤلفه‌های رشد هوش هیجانی این است که یاد بگیریم به‌جای عجله کردن، یا گرفتن تصمیمی غیرقابل تغییر و عمل بر اساس آن، به پیام‌های کلامی و غیرکلامی به روشی کارآمد توجه کنیم باید بیاموزید که به پیام‌های غیرکلامی برای مثال به حرکات، حالت بدن و علامت‌های بدنی مرتبط با هر یک از احساسات (شادی، غم، بی‌حوصلگی و...) توجه کنید. مهم‌تر از این‌ها تمرین کنید که با فروتنی به دیگران گوش فرا دهید. فروتنی می‌تواند خصوصیت فوق‌العاده‌ای باشد. فروتنی این معنی را نمی‌دهد که به خودتان اعتماد نداشته یا حرفی برای گفتن ندارید. این خصوصیت به شما کمک می‌کند تا به صحبت دیگران در سکوت و با گوش فرا دهید. هوش هیجانی به ما کمک می‌کند توانایی و مهارت‌های را به دست بیاوریم که به‌واسطه‌ی آن دیگران را بهتر درک کنیم، موفقیتی را که می‌خواهیم نصیب خود کنیم و احساسات‌مان را در دست خود بگیریم. با کسب اطلاعات درباره‌ی مؤلفه‌های اساسی هوش هیجانی می‌توانید درحالی‌که ارتباط خود را با سایرین هدایت می‌کنید و با آن‌ها در تعامل هستید درباره‌ی خودتان نیز بیشتر بدانید. با مطالعه دقیق و عمیق منابع غنی دین مبین اسلام، مؤلفه‌های معنویت و هوش معنوی استخراج و شناسایی شود و با بهره‌گیری از نظرات خبرگان حوزوی و دانشگاهی، به‌صورت الگویی از اسلام پیشروی همگان، به‌ویژه جامعه علمی و اجرایی کشور، قرار داده شود. در نظر گرفتن معنویت به‌عنوان یک هوش، ادراک ما را از معنویت و هوش گسترش می‌دهد. هوش معنوی سازه‌های معنویت و هوش را درون یک سازه جدیدتر ترکیب می‌کند. امروزه بسیاری از محققان معتقدند که اگر فرد از نظر هیجانی توانمند باشد بهتر می‌تواند با چالش‌های زندگی و رویدادهای روزمره، گسترش دامنه بینش و ایجاد نگرش مثبت درباره وقایع و هیجانات مواجه شود. با توجه به یافته‌های حاصل از تحقیق مبنی بر وجود رابطه بین هوش هیجانی و هوش معنوی به نظر می‌رسد:

۱. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش در راستای رابطه هوش معنوی و هوش هیجانی با عملکرد تحصیلی شرایطی فراهم گردد تا در محیط‌های آموزشی مهارت‌های هوش معنوی تقویت شود.
۲. با توجه به این که هوش هیجانی و هوش معنوی اساس قدرت انسان بشمار می‌رود و رمز اصلی و اساسی پیشرفت و مانع وابستگی یک جامعه بویاست، باید برای تقویت هوش هیجانی و هوش معنوی چاره‌ای اندیشیده شود و در ضمن خدمت به معلمان آموزش داده شود تا آگاهی آن‌ها در این زمینه افزایش یابد.
۳. با توجه به جدید بودن واژه هوش معنوی در بین دانش‌آموزان، به والدین و حتی برخی از مسئولان مدارس پیشنهاد می‌شود مدیران، مشاوران و معلمان مدارس با کسب اطلاع درباره مؤلفه‌های هوش معنوی و آموزش آن‌ها به

دانش‌آموزان در کلاس‌های درس و کلاس‌های جبرانی اهتمام کرده، و در افزایش اعتمادبه‌نفس و کسب نمرات بهت دانش‌آموزان تلاشی مضاعف مبذول دارند.

۴. به راهکارهای رشد و تقویت هوش معنوی از دیدگاه آموزه‌های دین اسلام، ازجمله تفکر درباره آیات و نشانه‌های خداوند در گستره هستی، توجه دائم به خداوند و ذکر و یاد او، انجام نیکی‌ها و دوری از بدی‌ها، تفکر در مورد هدف خلقت و جستجوی معانی بنیادی موقعیت‌ها و پرسیدن سؤالات چرایی و جستجوی ارتباط بین رویدادها، می‌توان هوش معنوی دانش‌آموزان را تقویت کرد.

منابع

- تمنایی فر، محمدرضا؛ صدیقی ارضی، فریبرز و سلامی محمدآبادی، فاطمه. (۱۳۸۹). رابطه هوش هیجانی، خود پنداره و عزت‌نفس با پیشرفت تحصیلی. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۵۶، ۹۹-۱۱۳.
- حسینیان، سیمین؛ شعاع کاظمی، مهرانگیز و چابکی نژاد، زهرا. (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین هوش معنوی و هوش هیجانی در بین دختران دانشجو دانشگاه الزهراء، فصلنامه فرهنگی-دفاعی زنان و خانواده، ۵(۱۷)، ۲۶-۷.
- دهشیری، غلامرضا. (۱۳۸۵). بررسی رابطه هوش هیجانی و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان. تازه‌های و پژوهش‌های مشاوره. ۵(۱۸)، ۱-۱۰.
- رستمی، نادیا. (۱۳۸۳). بررسی رابطه وضعیت مذهبی با هوش هیجانی در دانش‌آموزان مقطع پیش‌دانشگاهی شهر تهران در سال تحصیلی (۸۳-۸۴). مجله نوآوریهای آموزشی، ۳(۱۰)، ۱۱۶-۱۲۸.
- زاهد بابایان، عادل و بگیان، محمد. (۱۳۹۱). رابطه هوش معنوی، خودکارآمدی و سلامت روان. مجله پزشکی رفسنجان، ۱۱، ۴۶۰-۴۴۹.
- ساغروانی، سیما. (۱۳۸۸). هوش معنوی بعد ناشناخته بشر، مشهد: نشر آهنگ قلم.
- ضمیری، سمیه؛ عزیزی، سکینه؛ شاکری، اقدس؛ حسن دوست، زهرا؛ محمدپرست، مژده؛ یوسفی، حمیده؛ مسلم، علیرضا و اکابری، آرش. (۱۳۹۵). پیش‌بینی خودکارآمدی دانشجویان بر اساس هوش معنوی. مجله دانشگاه علوم پزشکی شیراز، ۲۳(۲)، ۱۵-۱۰.
- فقیه آرام، بتول؛ مرادی، سعید و کاظمی، منصوره. (۱۳۹۷). ارتباط هوش فرهنگی و هوش معنوی با هویت اجتماعی دانشجویان. دو فصلنامه علمی-ترویجی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۶(۱۱)، ۱۵۰-۱۲۹.
- قتادی، پرستو. (۱۳۹۱). بررسی رابطه هوش هیجانی و هوش معنوی با پیشرفت تحصیلی در بین دانشجویان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- کوهسار، علی‌اکبر، روشن، رسول و اصغر نژاد فرید، علی‌اصغر. (۱۳۸۶). بررسی مقایسه‌ای رابطه هوش هیجانی با سلامت روان و پیشرفت تحصیلی در دانشجویان شاهد و غیر شاهد دانشگاه تهران. مجله روانشناسی و علوم تربیتی، ۳۷(۱)، ۹۷-۷۳.
- Anima sahun, A. R. (2010). Intelligent quotient, emotional intelligence and spiritual in telligence ascorreltes of prison adjustement among inmates in Nigeria prisons. j soc sci, 22(2), 121-128.
- Bar-On, R. (1997). The Emotional Quotient Inventory (EQ-i): a test of emotional intelligence. Toronto: Multi-Health Systems.

- Bar-on, R. (2005). The Bar-on model of Emotional-Social Intelligence Organization-Issue in Emotional Intelligence Cognition, and Personality, 9, 185-211.
- Dabrowski, K. (2001). theory of levels of emotional development. Ocean side, Ny. Dabor science publications.
- Geulo, K. (2004). emotional intelligence and spiritual development. Paper presented at the forum for integrated education and educational reform sponsored by the council for, global integrative education, santacruz, ca, 28-30.
- Goleman, D. (1995). Emotional intelligence: why it can matter more than IQ? New York: Bantam book.
- Gumora, G., Arsenion, F. (2002). Emotionality, Emotion Regulation, and School Performance in Middle School Children. Journal of School Psychology, 40(5), 395 – 413.
- Harman, R.F. (2009). the role of emotional intelligence in the pursuit of aspires.
- King, D. B. (2007). The spiritual Intelligence project. Trent university, Canada.
- Parker, D.A., Hogan, M.S., Eastbrook, J., Moke, A., WOOD, L.M. (2004). Emotional intelligence and student retention: predicting the successful transition from
- Pertwi, E. (2009). influence of emotional and spiritual intelligence from the national education philosophy towards language skills among secondary school students. European journal of social sciences, 9(1), 61-71.
- Peterson, M.L., Cangelosi, B.R. (1998). peer teaching assertive communication strategies for the work place.
- Salovey, P., & Mayer, J.D. (1990) "Emotional intelligence" Imagination,
- Sisk, D.A., & Torrance, E.P. (2001). Spiritual intelligence: Developing higher consciousness. Buffalo, New York: Creative Education Foundation Press.
- Thomas, N., Martin, J.H. (2009). models of emotional intelligence, spiritual intelligence, and management journal of management, spirituality religion, 106, 247-277.
- Vaughan, F. (2003). What is spiritual intelligence. Journal of Humanistic Psychology, 42(2), 16-33.
- Walker, M.J. (2006). The effects of nurses' practicing of the heart touch technique on perceived stress, spiritual wellbeing, and hardiness. Journal of Ho, 1-10.
- Woitaszewski, S. A., Aalsama, M. C. (2004). The Contribution of Emotional Intelligence to Social and Academic Success of Gifted Adolescence and Measured by the Multifactor Emotional Intelligence Scale. Roper Review, 27, 30- 45.
- Wolman, R. (2001). Thinking with your soul: spiritual intelligence and why it matters. New York: Harmony Books press
- Zohar, D., Marshall, I. (2000). SQ: Spiritual intelligence, the ultimate intelligence. London: Bloomsburg.